

В. В. Білоус, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент,

О. П. Білоус, здобувач Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФІКСУВАННЯ ГРОШЕЙ ЯК РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто актуальні проблеми впровадження інноваційних технологій у діяльність із розслідування злочинів. Виходячи з аналізу стану фіксування органами досудового розслідування грошей, набутих кримінально проти-

правним шляхом або отриманих юридичною особою внаслідок учинення кримінального правопорушення, виокремлено типові порушення процесуальних приписів і криміналістичних рекомендацій у поводженні з грошовими знаками як речовими доказами при проведенні слідчих (розшукових) дій, і запропоновано концепцію унікального техніко-криміналістичного засобу, призначеного для високошвидкісного автоматизованого опрацювання грошових знаків.

Ключові слова: інноваційні технології, техніко-криміналістичні засоби, фіксування речових доказів, грошові знаки – речові докази.

Розглянувши генезис і сучасний стан наукових поглядів стосовно сутності природи криміналістики, В. А. Журавель дійшов висновку про співіснування нині двох основних наукових концепцій стосовно природи криміналістики. За однією з них криміналістика визнається спеціальною юридичною наукою, а за другою – наукою синтетичного (інтегрального) характеру¹. Висловивши свого часу сумнів щодо юридичної природи криміналістики, Р. С. Белкін запропонував дискусію стосовно того, чи всі рекомендації, що розробляються криміналістикою для практики, мають правовий характер, засновані на законі, відповідають його духу й букві?

На користь того, що це не так, на думку видатного криміналіста, свідчить найбільш поверхове ознайомлення з ними. «Що правового в розробленні правил фотозйомки на місці події? У прийомах виявлення, фіксування й вилучення слідів? У багатьох інших рекомендаціях із тактики допиту, обшуку, слідчого експерименту та інших слідчих дій? У правилах конструювання слідчих версій і виведення з них наслідків?» – запитує Р. С. Белкін і водночас відповідає на власні запитання таким чином: «В одних випадках ці рекомендації мають суто технічний або технологічний характер, в інших – психологічний або логічний тощо. Переважна більшість із них узагалі в законі не згадується й жодним чином ним не регламентується. До речі, про твердження, що ці рекомендації засновані на законі, їх відповідності букві й духу останнього. Чи можна так уважати, якщо вони у своїй масі або не суперечать закону, або є байдужими до закону? До числа останніх належать практично всі експертні методики, що використовуються при проведенні криміналістичних експертиз, які розробляються криміналістикою, більшість технічних засобів фіксування й дослідження доказів, низка тактичних і методичних рекомендацій, наприклад, з планування та інших заходів організації розслідування тощо. Тому справедливіше вести мову не про їх відповідність, а про їх несуперечливість закону, тобто, за великим рахунком, дійсно відповідність духу, але зовсім не букві закону»².

Попри нашу глибоку і щирю повагу до вченого, велич наукових здобутків якого сприяла утвердженню криміналістики в системі сучасної на-

¹ Журавель В. А. Природа криміналістики: сучасні наукові концепції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2016. Вип. 16. С. 20.

² Див.: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегоняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М.: НОРМА, 2001. С. 40–41.

уки та слугуватиме дороговказом для багатьох прийдешніх поколінь науковців і практиків, ми не можемо погодитися з наведеним вище висновком і його обґрунтуванням без певних принципових застережень. Передусім це стосується обов'язкової, на нашу думку, відповідності не тільки духу, але й букві закону прийомів виявлення, фіксування та вилучення слідів, а також технічних засобів фіксування доказів.

Насамперед необхідно наголосити на тому, що принцип законності є однією з головних наукових засад, на яких ґрунтується розроблення вимог щодо застосування науково-технічних засобів у діяльності органів досудового розслідування¹. Пунктом 1 ч. 1 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) цей принцип також віднесено до числа основних засад кримінального провадження, яким повинні відповідати його зміст і форма. Суть принципу законності регламентовано положеннями ст. 9 КПК України, згідно з ч. 1 якої під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

Законність також віднесена до основних принципів (засад) діяльності відповідних державних органів і положеннями спеціального законодавства, а саме: ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію», ст. 3 Закону України «Про Службу безпеки України», ст. 21 Податкового кодексу України, ст. 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», ст. 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», ст. 3 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», ст. 3 Закону України «Про прокуратуру»² та ін.

Відповідно до імперативного припису ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та способів, що передбачені Конституцією та законами України. Однак у діяльності вітчизняних правоохоронних органів і їх окремих посадових осіб останнім часом намітилася стійка негативна тенденція щодо нехтування цим конституційним приписом на догоду яскра-

¹ Криміналістика: підручник/В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. Київ: Ін Юре, 2016. С. 43–44.

² Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, уповноважений слідчий – службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, органу Державної кримінально-виконавчої служби України, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України. Водночас згідно з п. 4 Перехідних положень Закону України «Про прокуратуру» до початку діяльності державного бюро розслідувань, але не пізніше п'яти років після набрання чинності КПК, досудове розслідування у визначеному КПК порядку здійснюють слідчі органів прокуратури.

вій візуалізації показової боротьби зі злочинністю, особливо корупційної спрямованості. Нерідко у таких діях, крім іншого, убачаються ознаки розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (ст. 387 КК України). А непропорційна обсягу гучних затримань досить мала кількість осіб, притягнутих до реальної кримінальної відповідальності, призвела до того, що не тільки в нашій країні, але й далеко за її межами боротьбу з корупцією в Україні прийнято порівнювати зі спортивною риболовлею – «зловили, сфотографували, відпустили»¹.

Так, під час проведення слідчих (розшукових) дій у найрізноманітніших кримінальних провадженнях слідчі та детективи виявляють великі суми грошей у національній та/або іноземній валюті. Наслідком цього є практично щоденне поширення через офіційні Інтернет-сторінки відповідних правоохоронних органів, персональні сторінки їх керівників у соціальних мережах, а також аудіовізуальні засоби масової інформації фотознімків і відеозаписів, які, вочевидь, можуть бути цікавими для пересічного громадянина, однак часто є зовсім не потрібними або навіть шкідливими для кримінального провадження. На цих матеріалах фото-, відеофіксування задокументовано, як досить часто без використання елементарних засобів індивідуального захисту (гумових рукавичок, бахіл тощо) учасники певної процесуальної дії щільно встеляють банкнотами підлогу різних приміщень та інші не пристосовані для цього предмети (не вкриті стерильним матеріалом м'які чи корпусні меблі; капоти, салони та багажники транспортних засобів тощо). Нерідко для цього використовується поверхня автомобілів на відкритій місцевості, що потенційно загрожує втраті або псуванню речового доказу через раптовий порив вітру чи інші природні явища, або забруднена різними твердими та/або рідкими речовинами підлога виробничих, складських або навіть туалетних приміщень, при контактуванні з якою речові докази можуть набути ознак, жодним чином не пов'язаних із розслідуванням злочином.

Нестримним прагненням відзвітувати перед суспільством про успішність своєї діяльності шляхом оприлюднення вистеленої грошовими банкнотами «корупційної доріжки» вже встигли відзначитися: органи прокуратури, Національної поліції, Державної прикордонної служби, Служби безпеки, податкової міліції й навіть Національного антикорупційного бюро України².

¹ «Зловили, сфотографували, відпустили»: в СБПП боротьбу з корупцією в Україні порівняли зі спортивною риболовлею. УНІАН. 2017, 15 черв. URL: <https://economics.unian.ua> (дата звернення: 29.08.2017).

² У Києві на хабарі у 50 тис. грн затримано двох працівників карного розшуку/ за матеріалами прес-служби прокуратури міста Києва. 2017, 31 березня. URL: <http://www.gp.gov.ua>; Під час обшуку у стелі казино знайдено понад чверть мільйона гривень/Департамент захисту економіки Національної поліції України. 2017, 12 квітня. URL: <http://www.mvs.gov.ua>; Співробітники Держприкордонслужби та СБУ в пункті пропуску «Шегині» виявили 200 тис. євро/Держприкордонслужба. 2017, 21 травня. URL: <http://dpsu.gov.ua>; У Києві СБУ затримала на хабарі двох працівників карного розшуку, які вимагали гроші зі злочинця-рецидивіста/Прес-центр СБ України. 2017, 30 березня. URL: <https://ssu.gov.ua>; На Харківщині ліквідовано міжрегіональний

Об'єктивний аналіз змісту поширених ними матеріалів фото-, відеофіксування значного числа процесуальних дій дозволив нам виокремити такі негативні тенденції в діяльності органів досудового розслідування при поводженні з речовими доказами, як: 1) учинення стосовно речових доказів тих дій, що не передбачені процесуальним законодавством і не зумовлені доцільністю їх виконання в певній слідчій ситуації; 2) невиконання тих дій, обов'язковість яких визначена положеннями КПК і загальновідомими криміналістичними рекомендаціями.

У першому випадку йдеться про те, що такі фотознімки, які за певних умов за своєю суттю можуть бути визнані матеріалами оглядової або вузлової фотозйомки, доцільно виконувати тільки на статичній стадії слідчого огляду й тільки в тому разі, коли таке розташування банкнот мало місце на момент їх виявлення. Передусім ідеться про той рідкісний випадок, коли підозрюваного затримано «на гарячому» під час огляду, сортування, перерахування чи фасування ним грошей тощо. Інакше виникає закономірне запитання: яку важливу для кримінального провадження обставину злочину задокументовано в такий екстравагантний спосіб і з якою метою це взагалі вчинено? Адже в будь-якому іншому випадку розкладання грошових банкнот подібним чином у процесі проведення слідчої (розшукової) дії спотворює обстановку місця події і призводить до марного витрачання процесуального часу. Так, експериментальним шляхом нами було встановлено, що розкладання на підлозі ста грошових банкнот у національній валюті однакового номіналу (200 грн) щільно одна до одної потребує вільної горизонтальної поверхні не менше ніж $1,15 \text{ м}^2$ і часу не менше ніж 4,5 хв. У разі ж виявлення під час процесуальної дії більшої кількості грошових банкнот, у різних валютах і/або номіналах такий спосіб поводження з цими речовими доказами неодмінно призводить до непропорційного зростання потреби у вільній площі та процесуальному часі.

Наголосимо, що для експерименту нами було використано лише 20 тис. грн. Реалії ж сучасних розслідувань є незрівнянно масштабнішими. Так, 24 травня 2017 р. під час розслідування злочинів, учинених із використанням «податкових майданчиків» часів президентства В. Януковича, функціонування яких завдало нашій країні збитків на суму в 96 млрд грн, із залученням 1700 поліцейських і 500 військових прокурорів на території 15 областей України було одночасно проведено 454 обшуки. За місцем проживання лише одного із 25 затриманих колишніх високопосадовців органів доходів і зборів у результаті обшуку було виявлено та вилучено 3,8 млн доларів США¹. Розкладання цієї суми стодоларовими купюрами перед фотозйомкою потребувало б уже близько 400 м^2 площі та більше 28 год часу. А, наприклад, для

конвертаційний центр з обігом більше 124 млн грн/Прес-служба ДФС України. 2017, 7 квітня. URL: <http://sfs.gov.ua>; НАБУ затримало екс-посадовця ДПЗКУ, причетного до завдання збитків на суму понад 60 млн дол. США/НАБУ. 2017, 24 січня. URL: <https://nabu.gov.ua> (дата звернення: 29.08.2017).

¹ Допис Арсена Авакова/сторінка Арсена Авакова у Facebook. 2017, 24 травня. URL: <https://www.facebook.com/arsen.avakov.1> (дата звернення: 29.08.2017).

розкладання стогривневими купюрами 25 млрд грн готівкою, які були задекларовані високопосадовцями під час першого етапу е-декларування у 2016 р., за деякими підрахунками, знадобиться поле площею 277 га¹.

Про ірраціональність такого поводження з речовими доказами свідчить і той факт, що зазвичай грошові банкноти перед фотографуванням розкладають лицьовою стороною догори. І вчиняють так швидше з естетичних, а не прагматичних міркувань. Однак лише в ситуації з доларами США та деякими іншими іноземними валютами, серійні номери яких наносяться на лицьовий бік банкнот, такий варіант розкладання дозволяє зафіксувати не тільки загальні, а й індивідуальні ознаки окремих речових доказів, завдяки чому така процедура набуває доцільності. І тільки в тому разі, коли роздільна здатність знімка дозволяє розгледіти ці ідентифікаційні ознаки. У ситуації ж із гривнею чи євро одночасне фотографування лицьового боку значної сукупності банкнот дає в результаті тільки «шпалери під гривню чи євро», адже серійні номери на банкнотах цих валют розмішуються на їх зворотному боці. А це взагалі зводить нанівець усі зусилля, докладені до такого фіксування, оскільки забезпечує документування переважно загальних ознак, притаманних великій кількості речей серійного виробництва.

Але головна небезпека криється в тому, що такі контрпродуктивні дії несуть у собі ризик знищення слідів злочину, наявних на банкнотах, і/або утворення на останніх слідів, які жодного стосунку до злочину не мають. Адже гроші – це особлива категорія документів². Одне з головних правил поводження з документами – речовими доказами має бути обережне поводження та заборона класти їх на забруднені поверхні³ із метою запобігання втраті наявних на них мікрослідів⁴ і набуттю ознак, не пов'язаних зі злочинною подією. Відступ від цього елементарного правила робить окреслені ризики реальними, а нарікання на суди, які ухвалюють рішення, що не відповідають очікуванням органів досудового розслідування, – безпідставними.

Щодо другої негативної тенденції в діяльності органів досудового розслідування при поводженні з речовими доказами, яка полягає в невиконанні тих дій, обов'язковість яких визначена положеннями КПК України й загальновідомими криміналістичними рекомендаціями, доречно наголосити на наступному.

Так, згідно зі ст. 84 КПК України доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на

¹ Задекларованою готівкою посадовців можна викласти 26-кілометрову доріжку. *ЕСПРЕСО.TV*. 2016, 1 листопада. URL: <http://espresso.tv> (дата звернення: 29.08.2017).

² Криміналістичне документознавство: практич. посіб./В. В. Бірюков, В. В. Коваленко, Т. П. Бірюкова, К. М. Ковальов; за заг. ред. В. В. Бірюкова. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. С. 202.

³ Криміналістика: підручник/В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. С. 161.

⁴ Практикум з криміналістики: навч. посіб./В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Ін Юре, 2013. С. 61–65.

підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд установлюють наявність або відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Певні матеріальні об'єкти набувають статусу речових доказів у випадках, коли вони: 1) були знаряддям учинення злочину; 2) зберегли на собі сліди вчинення кримінального правопорушення; 3) були об'єктом кримінально-протиправних дій; 4) набуті кримінально-протиправним шляхом. При цьому один і той самий предмет може належати одночасно до різних класифікаційних груп.

Відповідно до ч. 1 ст. 98 КПК України гроші, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок учинення кримінального правопорушення, є речовими доказами в кримінальному провадженні (матеріальними об'єктами, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження). Згідно з абз. 7 ч. 6 ст. 100 КПК України речові докази вартістю понад 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, для здійснення заходів з управління ними з метою забезпечення їх збереження або збереження їх економічної вартості. А після використання в доказуванні у певному кримінальному провадженні відповідно до ч. 6 ст. 100 КПК України доля грошей – речових доказів має бути вирішена судом під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження. Ці гроші або повертаються власнику (законному володільцю), або конфіскуються у випадках, коли вони: а) були підшукані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та/або зберегли на собі його сліди; б) призначалися (використовувалися) для схилання особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; в) були предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння; г) одержані фізичною або юридичною особою внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від нього; д) належали засудженому за вчинення корупційного злочину, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, його пов'язаній особі, якщо в суді не підтверджено законність підстав набуття прав на таке майно.

Згідно з положеннями ст. 86 КПК України доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, установленому цим Кодексом. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення. У науковій і навчальній літературі традиційно виокремлюють такі вимоги допустимості доказів: 1) законність джерела; 2) законність способу отримання доказів;

3) належність суб'єкта, що має право проводити процесуальні дії з отримання доказів; 4) процесуальне оформлення ходу й результатів проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій¹. Отже, для визнання об'єктів матеріального світу речовими доказами і використання їх у доказуванні в кримінальному провадженні факт їх одержання стороною кримінального провадження повинен бути належним чином процесуально оформлений. Оформлення процесу отримання речових доказів без складення відповідних процесуальних документів є неправомірним, оскільки це не забезпечує достатніх гарантій достовірності отриманої інформації. Порядок процесуального оформлення речових доказів залежить від суб'єкта та способу їх одержання².

Відповідно до частин 1, 5 і 7 ст. 237 КПК України слідчий, прокурор проводять огляд речей і документів із метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення. При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі й документи підлягають негайному огляду та опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування. При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани й схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати й вилучати речі та документи, які мають значення для кримінального провадження.

Водночас слід наголосити на тому, що відповідно до ч. 2 ст. 100 КПК України речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Буквальне тлумачення цього законодавчого припису в системному взаємозв'язку з зазначеними положеннями викликає обґрунтоване заперечення нами позиції окремих науковців про те, що речові докази в разі їх виявлення повинні бути уважно оглянуті, докладно описані в протоколі огляду, а сфотографовані не в обов'язковому порядку, а за можливістю³. Тому, на наше переконання, таким, що цілковито відповідає вимогам чинного КПК України, є тільки те процесуальне оформлення оглянутих речових доказів, яке полягає в їх обов'язковому фіксуванні одночасно в трьох формах: 1) на-

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар: у 2 т./О. М. Бандурка, С. М. Блажівський, С. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. Т. 1 С. 253–255.

² Кримінальний процес: підручник/Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. Харків: Право, 2013. С. 212.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1. С. 298; Кримінальний процес: підручник. С. 213.

очно-образній – шляхом фотографування; 2) вербальній – через протоколювання; 3) предметній – шляхом вилучення речового доказу.

Однак без використання інноваційних технологій і техніко-криміналістичних засобів у сучасних умовах таке фіксування є надзвичайно витратним за часом. Адже кожна грошова банкнота – це окремий речовий доказ, який має дві сторони, на кожній із яких може міститися криміналістично значуща інформація. І відповідно кожна банкнота, отримана або вилучена слідчим чи прокурором, має бути з обох сторін оглянута, сфотографована та докладно описана в протоколі огляду в силу зазначених законодавчих приписів. Експериментальним шляхом нами було встановлено, що при одночасному залученні до цього процесу в лабораторних умовах чотирьох громадян України (двох – до огляду, перерахування й фотографування та ще двох – до описування речових доказів), на перерахування незношених банкнот у національній валюті України однакової номінальної вартості (200 грн) у кількості 100 шт. без застосування будь-яких технічних засобів було витрачено 1 хв. На фотографування окремо кожної з них з обох сторін знадобилося ще 12,5 хв. На складення опису, із зазначенням тільки літерного (UAH) і цифрового коду валюти (980), скороченої назви (грн), номінальної вартості (200,00), року випуску й серійного номера з двох літер і семи цифр знадобилося додатково: від руки – 29 хв, а за допомогою персонального комп'ютера – 12,5 хв. При цьому слід відзначити, що необхідний для описування час, як і ймовірність не навмисної помилки (описки, опечатки), стрімко зростає в разі виникнення потреби в описуванні банкнот в іноземній валюті, назва якої, номінал і серійні номери банкнот надруковані латиною, арабською писемністю, ієрогліфами чи іншими графічними символами, які є маловідомими упоряднику опису.

Принагідно слід наголосити й на тому, що грошові банкноти як речові докази повинні бути відповідним чином оглянуті, описані, попередньо вивчені, сфотографовані, упаковані й опечатані тільки після того, як буде встановлено безсумнівність їх походження, що забезпечується точним дотриманням регламентованих законом правил фіксування, вилучення та зберігання виявлених об'єктів¹. З огляду на це треба пам'ятати, що в системі опрацювання готівки вирізняють такі етапи, як: 1) детекція дійсності (визначення справжності); 2) сортування; 3) перерахування; 4) фасування.

Першим і одним з найважливіших із них є детекція дійсності різних банкнот. Нині з цією метою застосовуються детектори банкнот, призначені для верифікації банкнот у національній та іноземних валютах, які поділяються на два типи: 1) оглядові (неавтоматичні): а) ультрафіолетові, б) інфрачервоні, в) універсальні (комбіновані); 2) автоматичні. Визначення справжності грошових знаків шляхом використання навіть універсальних оглядових детекторів, які поєднують одночасно декілька видів детекції, потребує від користувача володіння спеціальними знаннями щодо видів грошових знаків в обігу та елементів захисту різних банкнот у національній

¹ Криміналістичне документознавство. С. 218.

та іноземних валютах, а також бездоганного функціонування органів чуття та інтелекту. Адже рішення щодо справжності кожної банкноти має бути ухвалено ним самостійно на основі органолептичного сприйняття й аналітичного мислення. Через суб'єктивний чинник конкретного користувача такий спосіб детекції є значно витратнішим за часом і менш надійним попри наявність у висококласних пристроях широкого арсеналу додаткових функцій, у тому числі призначених для ретельнішої перевірки банкнот у наскрізному освітленні чи зі збільшенням зображення тощо. Додаткові ускладнення при опрацюванні банкнот створює виявлення грошових знаків у різних валютах, маловідомих на теренах України¹.

Значно швидшим і надійнішим є використання універсальних автоматичних детекторів, оснащених механізмом автоматичного подавання банкнот, ультрафіолетовими, інфрачервоними, магнітними й оптичними датчиками, інстальованим програмним забезпеченням, що призначено для комплексного автоматичного аналізу банкнот у різних валютах, що перевіряються, визначення їх справжності, номіналу та загальної суми, що дозволяє перевіряти геометричні параметри, магнітні мітки, оптичну щільність банкнот, співпадіння оптичного образу банкноти з обох боків, унікальність малюнка, нанесеного метамерними фарбами, і навіть здійснювати спектральний аналіз фарб тощо. У зв'язку з цим із 1 січня 2017 р. банки України передають для повторного випуску в обіг своїм філіям, відділенням або іншим банкам тільки ті банкноти, які оброблені автоматизованим способом із використанням обладнання для автоматизованого оброблення банкнот. Адже використання автоматизованих технологій для оброблення банкнот забезпечує їх належну якість в обігу та дозволяє виявляти підробки, підтримувати сучасну систему захисту національної валюти на одному рівні з системами захисту провідних валют світу та контролювати ситуацію з підробленими банкнотами національної валюти².

Однак зазвичай у розпорядженні слідчого є тільки найдоступніші та, відповідно, найпростіші ультрафіолетові детектори оглядового типу або навіть і такі прилади відсутні. Тому закріплюване у протоколі огляду чи обшуку категоричне твердження про вилучення певної суми грошей у певній валюті ґрунтується виключно на суб'єктивному судженні слідчого, яке може виявитися помилковим з усіма негативними правовими наслідками. Адже у 2016 р. на 1 млн шт. справжніх банкнот гривні припадало близько 2,8 шт. підроблених банкнот (у 2015 р. – 2,7 шт., 2014 р. – 3 шт., 2013 р. – 3,5 шт., 2012 р. – 4,1 шт., 2011 р. – 3,4 шт.). У країнах Євросоюзу за підсумками 2016 р. цей показник становив приблизно 36 шт. підроблених банкнот

¹ Наприклад, під час затримання колишнього керівника податкової інспекції одного з районів м. Києва серед грошових банкнот у національній валюті України та декількох країн Європи, Близького Сходу і Африки було вилучено й 50 млрд доларів Зімбабве (див.: У экс-податківця з Києва вилучили 50 млрд доларів Зімбабве. *Українська правда*. 2017, 8 черв. URL: <http://www.pravda.com.ua>).

² Національний банк України спільно із банками контролюватиме якість готівки в обігу: прес-реліз/НБУ. 2017, 10 лютого. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 29.08.2017).

євро (у 2015 р. – 49,9 шт., 2014 р. – 48 шт., 2013 р. – 43 шт., 2012 р. – 35 шт., 2011 р. – 46 шт.)¹. Виявлення ж серед вилучених слідчим грошових знаків хоча б однієї підробленої банкноти, передчасно віднесеної в протоколі обшуку чи огляду до числа справжніх, може слугувати приводом для обґрунтованої підозри слідчого в привласненні ним справжніх грошей із заміною останніх на підроблені.

Тому під час огляду й описання кожного грошового знаку перед слідчим завжди постає завдання виявити та правильно зафіксувати (за наявності) ознаки підробки, що передбачає реалізацію системи знань, необхідних для успішного розслідування фальшування грошей: знання способів друку справжніх грошових знаків, системи захисту будь-якого зразка банкнот від підробки, видів, способів і ознак фальсифікації, прийомів виявлення фальшування грошей, технічних можливостей тощо². Під час огляду грошових купюр підлягають вирішенню такі питання: способи друку, наявність захисних елементів, відповідність купюри справжній, папір, наявність водяних знаків, захисної стрічки, мікротекстів, прозорих елементів і сполучних зображень, кіп-ефекту, прихованих зображень та ін. При виявленні ознак підроблення, їх ретельно фіксують, описують способи друку, якими виконано (імітовано) певний елемент купюри, матеріали, фарби, папір тощо³. Тому на динамічній стадії огляду часто виникає потреба в допомозі особи, яка володіє прийомами та засобами виявлення й дослідження різних слідів, особливо мікрослідів, слідів запаху, латентних слідів рук тощо⁴. Відповідно до ч. 3 ст. 237 КПК України з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. Однак об'єктивна можливість скористатися цим правом існує не завжди.

Із метою узагальнення досвіду національних органів поліції в галузі боротьби з фальшуванням грошей, використання його для проведення спільних міжнародних операцій поліцейських служб і посилення боротьби з цим видом злочину значних зусиль до збору та централізації інформації про фальшування грошей в різних країнах нині докладає Інтерпол⁵.

Відсутність в Україні спеціалізації слідчих, які розслідують злочини, пов'язані з фальшуванням грошей, нерозробленість досконалої методики розслідування виготовлення й збуту підроблених грошових знаків і цінних паперів, недоліки в практиці організації використання спеціальних знань, застосування науково-технічних засобів і методів у розкритті та запобіган-

¹ Національний банк України спільно із банками контролюватиме якість готівки в обігу.

² Мировська А. В. Участь спеціаліста в проведенні окремих слідчих дій у ході розслідування фальшивомонетництва. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 22. С. 286.

³ Криміналістичне документознавство. С. 216.

⁴ Мировська А. В. Знач. твір. С. 287.

⁵ Мацішин В. С. Особливості розслідування фальшивомонетництва: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». 2002. С. 25.

ні даним злочинам свідчать про необхідність винаходу нових методик і технічних засобів, а також впровадження передового досвіду інших країн у цій сфері¹. Зазначене спонукає нас привернути увагу наукової спільноти до положень статей 12 і 14 Міжнародної конвенції з боротьби з підробкою грошових знаків від 20.04.1929, відповідно до яких у кожній країні-учасниці дізнання в справах про підроблення грошових коштів повинно проводитися в межах національного законодавства особливим центральним бюро. Це центральне бюро повинно бути в тісному контакті: а) з емісійними органами; б) із міліцейськими (поліцейськими) органами всередині країни; в) із центральними бюро інших країн. Воно повинно централізувати в кожній країні всі відомості, які можуть полегшити розшук випадків із виявлення підроблених грошових знаків (паперових грошей, включаючи банківські білети, і металевих монет, що перебувають в обігу в силу закону), попередити та припинити їх обіг. Про виявлення підроблених грошових знаків кожне центральне бюро повинно надавати іноземним центральним бюро фотографічне зображення підроблених грошових знаків.

Відповідно до пп. 1.3, 1.5, 1.6, 1.8 і 1.12 підпунктів 2.7.1, 2.7.5, 2.7.6, 2.7.10 п. 2.7 Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС, затвердженої наказом МВС України від 10.09.2009 № 390 (далі – Інструкція) із метою оперативного розкриття та розслідування злочинів, запобігання втратам, псуванню слідів, у тому числі на об'єктах-слідоносцях, вилучених під час огляду місця події (далі – ОМП), проведення інших слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів зазначені сліди (об'єкти-слідоносці), грошові знаки, які викликають сумнів щодо їх справжності, тощо органами дізнання та досудового слідства, підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, негайно направляються для проведення експертного дослідження та перевірки за криміналістичними обліками. Криміналістичні обліки створюються з метою використання їх для запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень при здійсненні оперативно-розшукової діяльності та досудового слідства, а також із метою підвищення рівня інформаційного забезпечення проведення експертних досліджень, і складаються з оперативно-пошукових та/або інформаційно-довідкових колекцій. Колекції формуються з об'єктів (їх копій, зображень) і/або відомостей про них, вилучених або отриманих під час ОМП, проведення інших слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів тощо, а також отриманих під час криміналістичної реєстрації дактилокарт, фото- та відеозображень, записів голосів і мовлення осіб, ДНК-профілів.

Важливим видом криміналістичного обліку є облік грошових знаків, бланків документів, цінних паперів і пластикових платіжних карт. Цей облік функціонує на центральному та обласному рівнях і складається з оперативно-пошукових колекцій, зокрема, підроблених грошових знаків (їх зображень) і/або відомостей про них, а також інформаційно-довідкових колекцій зразків грошових знаків (їх зображень) і/або відомостей про них. Колекції

¹ *Мировська А. В.* Зазнач. твір. С. 282–283.

обліку грошових знаків формуються та ведуться за розділом «паперові та металеві грошові знаки НБУ та інших країн, які знаходилися чи знаходяться в обігу». Об'єкти колекцій обох видів зберігаються в фотоальбомах або файлах папок-накопичувачів у окремій шафі або сейфі. Облік може вестися з використанням комп'ютерної техніки та програмного забезпечення. Відомості про об'єкти, що вміщені до оперативно-пошукових колекцій, оформлюються у форматі MS Word на реєстраційних картках підроблених грошових знаків (додаток 14 до Інструкції) та реєстраційних картках на підроблений об'єкт зі зміною первинного змісту (додаток 17 до Інструкції), які зберігаються в кольоровому роздрукованому та/або електронному вигляді. Лицьовий бік зазначених реєстраційних карток повинен містити такі дані на грошовий знак, як: 1) номінал; 2) серія; 3) номер; 4) рік зразка. А зворотний бік цих карток – кольорове зображення лицьового та зворотного боків грошового знаку. Графічні зображення об'єктів, що вміщуються до реєстраційних карток, повинні зберігатися в форматі JPG із роздільною здатністю 600 dpi.

На тлі подальшого перебування у готівковому обігу нашої країни готівки лише в національній валюті України на загальну суму 331,0 млрд грн, у тому числі банкнот – 328,9 млрд грн (2,8 млрд шт.), підвищення рівня техніко-криміналістичного забезпечення органів досудового розслідування зумовлює нагальну потребу у створенні в результаті інтелектуальної діяльності у сфері високих інформаційних технологій винаходу (корисної моделі) у вигляді багатофункціонального мультивалютного програмно-апаратного комплексу (техніко-криміналістичного засобу), що при опрацюванні грошових знаків – речових доказів під час провадження слідчих (розшукових) дій забезпечував би високошвидкісне автоматизоване виконання таких функцій, як: 1) детекція дійсності великої кількості грошових банкнот у національній та іноземних валютах різних номіналів і років випуску з розпізнаванням різних видів підробок, сувенірної продукції та спеціальних імітаційних засобів; 2) сортування; 3) перерахування з визначенням покупної й загальної кількості та суми; 4) сканування й фіксування шляхом складення та роздрукування докладного письмового опису (додатка до протоколу огляду), а також повноколірної цифрової фотозйомки й відеозапису високої роздільної здатності не тільки загального вигляду та машинозчитуваних обов'язкових реквізитів банкнот, а й різних набутих криміналістично значущих ознак (написів, відбитків пальців рук, мікрочасток, плям різної речовини природного чи синтетичного походження тощо); 5) обмін даними в режимі реального часу з базами даних Національного банку України та різних криміналістичних обліків, перед усім, з базою даних криміналістичного обліку грошових знаків; 6) фасування та опечатування вилучених грошових банкнот.

До складу такого комплексу, побудованого на засадах «вільної архітектури», доцільно інтегрувати найкращі з сучасних і перспективних зразків професійного банківського обладнання (детектори, сортувальники, лічильники, пакувальники банкнот), а також сканери, принтери, засоби фото-, відеофіксування та зв'язку тощо, які за своїми характеристиками окремо й

у сукупності відповідають вимогам розумного співвідношення ціни і якості; високого рівня енергозбереження та ергономічності, точності й швидкості дії, технологічності, надійності та зносостійкості, компактності й мобільності.

Упровадження такого комплексу в діяльність органів досудового розслідування не тільки істотно посилить арсенал польової криміналістики, а й запобігатиме привласненню виявлених речових доказів¹, сприятиме виявленню та підготовці до проведення експертизи об'єктів техніко-криміналістичного дослідження документів, частиною якого є дослідження паперових грошей², забезпечуватиме досягнення інших суспільно корисних цілей.

Згідно з п. 2.7.20 Інструкції НБУ й ДНДЕКЦ здійснюють взаємний обмін інформацією про підроблені грошові знаки національної та іноземної валюти, які вилучаються відповідно банками України та ОВС у цілому по Україні, в електронному вигляді за встановленою формою щоквартально. Шляхом упровадження запропонованого нами програмно-апаратного комплексу цей строк можна буде кардинально зменшити аж до обміну даними в режимі реального часу.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ФИКСИРОВАНИЮ ДЕНЕГ КАК ВЕЩЕСТВЕННЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Белоус В. В., Белоус О. П.

Рассмотрены актуальные проблемы внедрения инновационных технологий в деятельность по расследованию преступлений. Исходя из анализа состояния фиксации органами досудебного расследования денег, приобретенных уголовно противоправным путем или полученных юридическим лицом вследствие совершения уголовного правонарушения, выделены типичные нарушения процессуальных предписаний и криминалистических рекомендаций в обращении с денежными знаками как вещественными доказательствами при проведении следственных (розыскных) действий, и предложена концепция уникального технико-криминалистического средства, предназначенного для высокоскоростной автоматизированной обработки денежных знаков.

Ключевые слова: инновационные технологии, технико-криминалистические средства, фиксирование вещественных доказательств, денежные знаки – вещественные доказательства.

INNOVATIVE APPROACHES TO PERPETUATION OF MONEY AS MATERIAL EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Bilous V. V., Bilous O. P.

The paper is devoted to the actual problems of innovative technologies introduction into the activity on crimes investigation. Based on the analysis of the state of perpetuation

¹ Овчаров Д. 11 способів ограблення на обыске. Лига.Блоги. 2017, 27 липня. URL: <http://blog.liga.net> (дата звернення: 29.08.2017).

² Криміналістичне документознавство. С. 217.

by the bodies of pre-trial investigation of money, acquired by criminally wrongful way or obtained by a legal entity as a result of a criminal offense commission, the authors distinguished typical violations of procedural orders and criminalistical recommendations in dealing with monetary notes as material evidence during the conduct of investigative (search) actions.

With the purpose of equipping the bodies of pre-trial investigation with modern scientific and technical means of field criminalistics, there was proposed the concept of a unique technical and criminalistic tool in the form of a multifunctional multicurrency software and hardware complex, that in the processing of monetary notes – material evidence when carrying out investigative (search) actions, would ensure high-speed automated performance of such functions as: 1) detection of the validity of a large number of banknotes in national and foreign currencies of different denominations and years of issue, with recognition of various types of falsifications, as well as souvenir products and special imitation means; 2) sorting; 3) recalculation with the determination of the total quantity and quantity by each note and total amount; 4) scanning and perpetuation by compiling and printing a detailed written description (appendix to the inspection protocol), and full-colour digital photography and high-resolution video recording of not only the general form and machine-readable mandatory requisites of banknotes, but also various acquired criminalistic important signs (inscriptions, fingerprints, microparticles, spots of various substances of natural and synthetic origin, etc.); 5) data exchange in real time with databases of the National Bank of Ukraine and various criminalistics registrations, first of all, with a database of criminalistic accounting of monetary notes; 6) packing and sealing of seized monetary notes.

Keywords: innovative technologies, technical and criminalistic means, perpetuation of material evidence, monetary notes – material evidence.

Внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук: наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2016 № 820

Рекомендовано до друку вченою радою Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (протокол № 10 від 29.11.2017 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 21930-11830ПР від 25.03.2016

Т33 **Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць.** Вип. 17 / ред. кол. : О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. — Харків : Право, 2017. — 512 с. : іл.

Засновники: Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Редакційна колегія: **О. М. Ключев** – доктор юридичних наук, професор (співголова редколегії), **В. Ю. Шепітько** – доктор юридичних наук, професор (співголова редколегії), **Ф. Ашиджоглу** – директор Інституту судової експертизи Стамбульського університету (Туреччина), доктор медицини, професор, **Т. Є. Балинян** – кандидат біологічних наук, **П. С. Восканян** – заступник директора Національного бюро експертиз (Республіка Вірменія), кандидат хімічних наук, старший науковий співробітник, **Л. М. Дереча** – кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, **О. Ф. Дьяченко** – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, **В. А. Журавель** – доктор юридичних наук, професор, **А. Іванович** – заступник директора Судово-експертного центру (Чорногорія), доктор права, професор, **О. В. Капліна** – доктор юридичних наук, професор, **О. С. Катарага** – директор Національного центру судових експертиз (Республіка Молдова), **О. В. Коломійцев** – кандидат технічних наук, **В. О. Коновалова** – доктор юридичних наук, професор, **І. П. Крайнов** – доктор технічних наук, професор, **В. О. Ольховський** – доктор медичних наук, професор, **М. І. Панов** – доктор юридичних наук, професор, **І. А. Петрова** – доктор юридичних наук, професор, **В. А. Руднів** – кандидат хімічних наук, **В. В. Сабадаш** – кандидат технічних наук, доцент, **Л. В. Свиридова** – кандидат юридичних наук, **Е. Б. Сімакова-Єфремян** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (відповідальний секретар), **В. В. Тищенко** – доктор юридичних наук, професор, **О. П. Угровецький** – доктор юридичних наук, доцент, **М. Л. Цимбал** – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, **В. М. Шевчук** – доктор юридичних наук, професор, **Г. Юодкайте-Гранскіене** – член Верховного Суду Литовської Республіки, доктор права, доцент

Відповідальний за випуск О. Ф. Дьяченко

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Адреса редакційної колегії: 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-А,
Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, тел. 372-13-23